

Az ecclesia reformanda könyvkötéseken*

Mint a képzőművészetben, úgy az alkalmazott művészetben, például a korabeli díszített bőrkötéseken is, a gótika internacionális. Ránézésre alig megkülönböztethető egy német vagy magyar gótikus könyvkötés. A reneszánsz stílusú könyvkötéseken annál szembevetőbb a nemzeti jelleg. Egészen más az itáliai, a francia, a magyar vagy a német reneszánsz könyvkötés. Az itáliai, a francia vagy a spanyol kötés díszítése nonfiguratív. A német könyvkötők görgetőkkel díszítik a könyvkötés kereteit, s feliratos lemezdísszel a kötéstábla közepét. A németek már a könyv külsejével, a kötéssel is jóra buzdítani és tanítani akarnak. A kötés keretdíszét alkotó görgetőkön képecskék láthatók, gyakran a megszemélyesített erények: Justitia, Prudentia, Fortitudo, Temperantia, néha Patientia (változó sorrendben), vagyis Igazságosság, Okosság, Erősség/Erélyesség és Mértékletesség, Türelem. Ugyancsak gyakori a Fides, Spes, Caritas (Hit, Remény, Szeretet), s negyedikként itt is Justitia-ábrázolás. De hamarosan megjelennek a görgetőkön a reformátorok: Luther, Melanchthon, Erasmus és Hus János, olykor társul hozzájuk egy-két száz választófejedelem is, esetleg Hus helyett (1. kép).

Még érdekesebbek a 80-100 × 50-60 milliméter nagyságú lemezdíszek, a Bibliából vett jelenetek: a bűnbeesés, Izsák feláldozása, Utolsó ítélet, Salamon ítélete (előtte a két asszony, közöttük a csecsemő), vagy híres asszonyok, a bibliai Judit és Jael, az ókori Lucretia, amint törét szívébe döfve mossa le a rajta esett gyalázatot. Az Újszövetségből az Utolsó vacsora, a Keresztre feszítés, Jézus és a samáriai asszony a kútnál stb. Ha valaki nem tudná, kiről-miről van szó, utánanézz, rákérdezz, s máris sokat tanult vele – gondolhatták az akkori könyvkötők. (Ha valamely híres képtár régi festményeit látogatjuk meg, ugyanezekkel a jelenetekkel találkozunk legtöbbször.

Lényegesen kisebb a művészeti élmény, ha nem értjük, hogy miről van szó.)

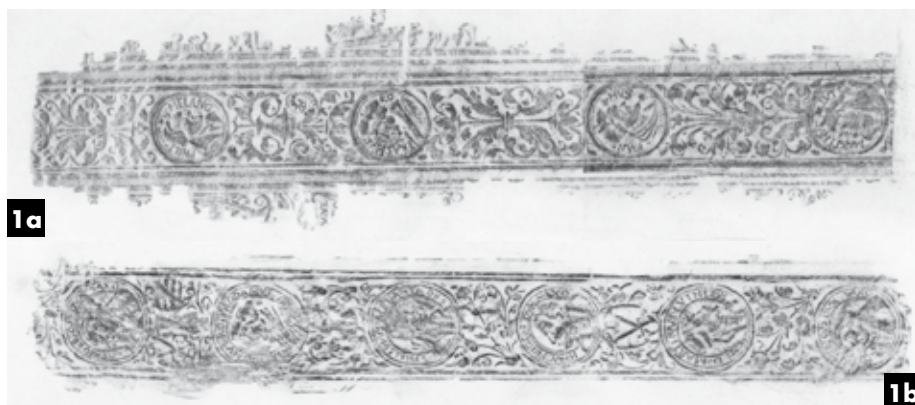
A reformáció, az ecclesia reformanda és a Sola Scriptura (egyedül a Szentírás), Sola fide, Sola gratia, Solus Christus (egyedül a hit által, egyedül a kegyelem, egyedül Krisztus) elvei ezeket a törekvéseket még felerősítették. A reneszánsz, sok szép dolog mellett, a külföldről, például a Magyar Királyságból Itáliába igyekvő, s éveket a híres, olasz egyetemeken töltő diákokat, fiatal szerzeteseket is a világi szépségek felé fordította. Az embert állította a központba. Kétségtelen, hogy az elvilágiasodás ekkor indult meg, a felvilágosodással teljesebbé vált, s a liberalizmussal mára végleg elhatalmasodott. Mindinkább hátat fordítunk Istennek. De térjünk vissza a 16. századba!

Az MTA Könyvtárában** az 1544-ben Lipszében megjelent *Biblia* (jelzete: Ant. 889) bőrkötése előtáblájának közepén Luther, a háttáblán Melanchthon portréja látható (2. kép), mindkét lemez datált 1556-ból, s a könyvkötő is ismert, a wittenbergi Nikolaus Müller. (Nem ritka, hogy egy-egy könyvet sok évvel a megjelenése után kötnek be, vagy át.) A másik könyv, amelyen szintén Luther portré van (3. kép), Melanchthonnak a különleges teológiai szakaszokra vonatkozó fejtegetése (*Loci praecipui theologici...* Wittenberg 1563 = MTA Könyvtára: 543.078). Egy újabb wittenbergi könyvkötő, Thomas Kruger műhelyében készült kötésben Luther és Melanchthon portróját egy másik művész metszette a lemezbe. A könyv latin és görög nyelven az Újszövetség, Béza magyarázataival, *Novum Testamentum* (Genf 1567 = MTA Könyvtára: 542.338) (4. kép). Minden régi könyvvel rendelkező könyvtárban akad több ilyen és hasonló kötésben levő 16. századi könyv. Az Országos Széchényi Könyvtárban (Rk 55) a Lipszében 1580-ban újra kiadott ágostai hitvallás, Augustana Confessio (*Concordia, pia et unanimes consensu repetita confessio fidei et doctrinae*) kötésén Luther és Melanchthon egész alakos képe van az elő-, illetve a háttáblán színezve (5. kép).

Luthernek a hit általi megigazulás dogmáját Lucas Cranach többször is, több formában is megfestette. Az egyik legszebb kép az ifj. Cranachtól 1544-ből való (6. kép). A képet ketétesztő fa a jobb oldalon élő, zöld lombos, a bal

tenbergi könyvkötő, Thomas Kruger műhelyében készült kötésben Luther és Melanchthon portróját egy másik művész metszette a lemezbe. A könyv latin és görög nyelven az Újszövetség, Béza magyarázataival, *Novum Testamentum* (Genf 1567 = MTA Könyvtára: 542.338) (4. kép). Minden régi könyvvel rendelkező könyvtárban akad több ilyen és hasonló kötésben levő 16. századi könyv. Az Országos Széchényi Könyvtárban (Rk 55) a Lipszében 1580-ban újra kiadott ágostai hitvallás, Augustana Confessio (*Concordia, pia et unanimes consensu repetita confessio fidei et doctrinae*) kötésén Luther és Melanchthon egész alakos képe van az elő-, illetve a háttáblán színezve (5. kép).

Luthernek a hit általi megigazulás dogmáját Lucas Cranach többször is, több formában is megfestette. Az egyik legszebb kép az ifj. Cranachtól 1544-ből való (6. kép). A képet ketétesztő fa a jobb oldalon élő, zöld lombos, a bal

5

7

6

oldalon elszáradt. A bal felső részben látjuk is a fa alatt Ádámot és a neki almát nyújtó Évát, az alsó részben a pokoli tűzre ítélt embert, s az ószövegségi alakok között Luther arcával Mózeset, amint a Törvényekre mutat. A kép jobb oldalának központjában a Feszület, alatta az egyik oldalon Keresztelő János, amint az Ember (= Jederman, Akárki) mellett állva a hit zálogát és a megváltást szimbolizáló Keresztre mutat. A Kereszt másik oldalán a Halált legyőző, feltámadt Krisztus áll, messze a távolban a keresztfára szegezett Ércbíró – párhuzamként. És ugyanezt láthatjuk egy könyvkötés elő- és háttáblája közepét díszítő

1a. MTA KIK: 542.724: Lombdíszek között medallionban: Phili-Melanc, Erasms-Ro***,

Ioan-Hvs, Martin-Lvt

1b. MTA KIK: Ráth F 1739:

Lombdíszek között medallionban öt fej: H. Frideri. Dvx Saxo, s a kör alatt Szászország és Chur címere, D. Erasms Roterodamvs, Philipp Melanthon [!], s az arc két oldalán 15-38, Ioan. Frideri. Dvx Saxo, D. Martinvs Luthervs

2. MTA KIK: Ant. 889: Luther 1556 és Melancthon 1556 két soros felirattal

3. MTA KIK: 543.078: Natúrshínű bőrkötés aranyozott Luther-lemezzel

4. MTA KIK: 542.338: Luther és Melancthon háromsoros felirattal, felettük az ívben a könyvkötő neve

5. OSZK: Rk 55: Luther és Melancthon egész alakos képe, a könyvkötő: Paul Droscher

6. Lucas Cranach d.J.: Dogmakép, vagyis hittétel festménye

7. MTA KIK: 542.080: A hittétel, vagyis a megigazulás két lemeze kétsoros felirattal:

I. Maledictvs qvi non perman//

serit in omnibvs qve scripta svnt. Szó szerint Pál apostol Galácia-beliéhez írt levele 3.10: Átkozott, aki nem marad meg mindazokban, amik [a törvény könyvében] meg vannak írva, s hivatkozik Mózes 5. könyve 27.26-ra. Látjuk a lemezen, hogy Mózes mutat a törvénytáblára

II. A Feszület, alatta Keresztelő János és az Ember=Akárki: Ecce agnvs Dei qvi tollit//peccata mndi. Ioan.1.29, vagyis íme az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit

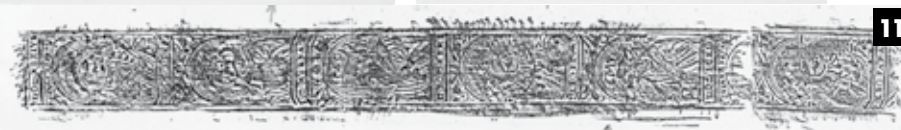
képen, 80 × 52 milliméter nagyságú lemezről a bőrbbe nyomva (7. kép). Benne Kálvin főműve: Calvin, Jean: *Institutio Christianae religionis*. Genf 1561. = MTA Könyvtára: 542.080. Ezt Wittenbergben kötötték be, a kutatások szerint Hans Schreiber 1569-ben. (Genfben biztosan más kötést kapott ez a mű.)

De nem csak a nagy, német reformátor képét tették könyvkötésekre. Alig maradt példány a délszláv reformátorok könyveiből, mert a katolikus, szlovéniai Laibachban (Ljubljana) elégették a Luthert követő Primus Truber (Primož Trubar 1508–1586) könyveit. Truber Tübingenbe menekült. Az Akadémia Könyvtára Ráth-gyűjteményében két műve is megvan, az egyik az Újszövetség...”jertz zum erstenmal in die Crobatische Sprach verdolmetscht und mit Glagolischen Buchstaben gedruckt”. Tübingen

1562. (Jelzete: Ráth 1771.) A datált kötés előtábláján Primus Truber portréja, a háttáblán két társáé: Stephan Consul Istrianus és Antonius Dalmata, Exul képe (8. kép). Az Országos Széchényi Könyvtárban is őrznek egy könyvet e prédikátorok portréjával (jelzete: Ant. 3316).

Melanchthon haláláig (1560) csaknem hatszáz magyar ment Wittenbergbe, hogy azon az egyetemen tanuljon, ahol az egyház megreformálása elindult. Jó részük még közvetlenül hallgatta a két nagy, német prédikátort. 1555-ben a magyarok coetust, azaz tanuló- és életközösséget hoztak létre, könyvtárat alapítottak, vitákat rendeztek, támogatták egymást. Az evangélikus nyugat-magyarországiak és a felvidéki magyarok meg szlovákok magától értődően mentek Wittenbergbe, de Kálvin és követője, Théodore de Bèze, magyarosan Béza híveit illetően ez némileg meglepő.

8. MTA KIK: Ráth 1771: Primus Truber Carnio a kötés előtábláján, a háttáblán: Stephanus Consul Istrianus. 41 – Antonius Dalmata Exul
9-10. Pápa, Ref. Kollégium: K III 457: Kálvin és Béza a bőrkötés elő- és háttábláján
11. Leipzig, Buchmuseum: Einbandfragmente Bö-V: a kigúnyolt Luther-ellenzők

Valószínűleg azért, mert egyrészt Wittenberg megszokottá, hagyományossá vált, másrészt talán közelebb is volt, mint Genf, s Melanchthon, aki az úrvacsoratanban nem követte Luther nézetét, s kereste az áthidalás lehetőségét a svájci teológusokkal, megkönnyítette ezeknek a magyar diákoknak az otlétet.

Az Akadémia Könyvtárában és a pápai Református Kollégium Könyvtárában is van egy-egy kötés, amelyet Kálvin és Béza portréja díszít. Az Akadémia Könyvtárában őrzött könyv Philippe de Mornay: *De veritate religionis Christianae*. Leiden 1587. című műve (jelzete: 542.609), a pápai kötet Kálvin alapvető művét, az *Institutio Christianae religionis* 1585-ös, genfi kiadását tartalmazza (9-10. kép). A két kötés ugyanabban a wittenbergi műhelyben készült. Mindkét könyvben magyar tulajdonosok bejegyzése van, az Akadémia Könyvtárának példánya éppen a negyven prédikátor egyikéé, Körmenyi Györgyé volt. Helybeli wittenbergiek nem rendeltek volna Kálvin- és Béza-portrés lemezt, de a magyar diákokat nem riasztotta vissza semmi attól, hogy a maguk szellemi hőseit jelenítsék meg saját könyvük tábláján, ha már ott olyan gyakran jelenik meg a könyvkötéseken Luther és Melanchthon. Magyar diákok vitték tehát Kálvint és Bézat Wittenbergbe.

Wittenbergben két alkalommal is tettelegességgel fajult a vallási szembenállás, 1574-ben és 1592-ben. Akkor a Kálvin-követő magyarok csapatostól hagyták el a várost a szállásadók legnagyobb sajnálatára. (A fenti két könyv és bekötése a két időpont közé esik.) De a szellemi harc más módon is megmutatkozik a kötésekben.

A lipcsei Könyvmúzeumban talákoztam egy olyan kötéstördéssel, amelynek görgetője képecskéi Luther ellenfeleit gúnyolták ki. Őt kép, őt állat feje feliratokkal. Oroszlán: Leo pápa tiarával; disznó: Doc. Eckius; kutya: Doc. Lemt; kandúr: D. Murnar; bakkecske: D. Bock Ems. Kikről van szó? A disznó, dr. Johann von Eck Luther egyik legnagyobb ellenfele. A kutya, dr. Simon Lemnius, évekig élt Wittenbergben, jó kapcsolatot ápolt Melanchthonnal, viszont kiadott egy epigrammagyűjteményt, amelyben sok wittenbergi tudóst kigúnyolt. Menekülnie kellett. A kandúr dr. Thomas Murner éles hangon mutatott rá a reformáció gyengéire. A bakkecske, mint D. Bock Ems: Hieronymus Emser a lipcsei vallásvita után fordult Luther ellen, aki el is égette Emser iratait (11. kép).

Milyen jó, hogy a keresztény felekezeteken belül manapság egyre inkább a közösré, a lényegesre helyeződik a hangsúly, arra, ami összeköt, s erősödik az ökumené. Napjainkban ez egyre fontosabb lesz. ♦♦

* Ecclesia reformanda: az egyház megújítása, azaz a reformáció.

** MTA Könyvtár és Információs Központ.

*** A fémgörgetőkön és lemezeken a metsző az u betűk helyett v betűket metszett, érthetően, hiszen ez sokkal egyszerűbb volt.